

Vizsgálódás a nyelvhasználat és a nyelvi rendszer határán

A nyelvészeti kutatás utóbbi néhány évtizedében, amikor is előtérbe került a szöveg fogalmának, vizsgálati keretének tisztázása, fontossá vált annak meghatározása is, hogy a szöveg miben különbözik attól a nyelvi egységtől, amelyet a nyelvtudomány ezidáig a tisztán nyelvészeti keretben leírható legkomplexebb nyelvi egységnek gondolt: nevezetesen a mondattól.

Köztudott, hogy a nyelvi alakulatok ritkán sorolhatók kivételek nélkül érvényes jelenségcsoportokba, gyakran jól definiálható tulajdonságokkal bíró átmeneti sávok határozhatók meg. A határsáv fogalma a több szövegmondatból álló szöveg és a mondat viszonylatában kétféleképpen is értelmezhető:

1. Egyrészt jelölheti azt a határvonalat, amely a generálhatóság kritériuma alapján elkülöníthető struktúrák között húzódik: azaz — kicsit leegyszerűsítve — az egyszerű mondat és a vonatkozó alarendelő összetett mondat, valamint a melléndelő összetett mondat között. Ha a határsávot nem egyszerűen választóvonalként, hanem átmeneti jelenségeket magában foglaló halmazként értelmezzük, akkor valószínűleg ide sorolhatók a sajátos jelentéstartalmú alarendelő összetett mondatok és a melléndelő összetett mondatok.

2. Másrészt jelölhet olyan halmazt, amelybe a szövegmondatnál komplexebb egységek tartoznak, melyekhez — velük azonos komplexitású — rendszeregységek rendelhetők.

A több szövegmondatból álló szövegek és a mondatok elemzéseinek eredményei egyaránt arra készítetnek, hogy megvizsgáljuk, vajon létezik-e (azaz tulajdonságainak meghatározásával megadható-e) köztes forma a több szövegmondatból álló szöveg és a mondat szintje között.

Egy ilyen alakulat körülhatárolása tehát egyedül úgy képzelhető el, ha a „szövegség” és a „mondatság” meghatározó jegyeinek ismeretében olyan tulajdonsághalmazt tudunk definiálni, amely lehetővé teszi az adott alakulat szövegtől és mondattól való elhatárolását is.

A leíró szövegtanok rendszerezett tárát adják azoknak a szövegjelenségeknek, amelyeket a szövegtudomány ma a szöveg textualitását biztosító jegyekként tart számon. Az egyik legfrissebb összefoglaló szövegtanra, SZIKSZAINÉ NAGY IRMA „Leíró magyar szövegtan”-ára hagyatkozva — a teljesség igénye nélkül — az alábbi jelenségek sorolhatók a textualitást megteremtő eszközök közé:

a) grammatikai (konnexitást teremtő) eszközök: egyes szófajok, így a névelők, névmások, sorszámnevek, határozószók használata; idő-, mód-, fokjelek használata; igei és birtokos személyragok; az egyenes idézés;

b) szemantikai (kohéziót teremtő) globális eszközök: cím, izotópia, tételmondat, fókuszmondat, indító és záró mondat, kulcsszavak, idő-, helymegjelölő szavak (koronotopológia), szemantikai progresszió;

c) szemantikai (kohéziót teremtő) lineáris eszközök: azonosság, korreferencialitás (ismétlés, azonosítás, szinonimák, értelmezés, körülírás, homonimák), mezőösszefüggés (felosztás, interszekció, inklúzió, poliszémia, antonímia), asszociációs mező (felsorolás, hasonlósági alapú asszociáció, metaforán alapuló asszociáció), szemantikai hiány (szövegszerkezeti egység hiánya, üres mondat, tömörítés, sejtetés, elhallgatás, aszindeton), mellérendelő kötőszók;

d) pragmatikai (koherenciát teremtő) eszközök: nyelvi síkhoz kötődők: közös nyelvűség, kontextus, nyelvi-pragmatikai kötőelemek (aktuális tagolás, deixis, pragmatikai jellegű kötőszók, módosítószók), pragmatikai előfeltevés, pragmatikai implikáció, pragmatikai következtetés, a szövegalkotó nézőpontja; a szövegértelmezéshez szükséges egyéb (alapvetően) nem nyelvi tényezők: közös előismeretek, közös előzmény, a szituáció, a szöveget kísérő nonverbális eszközök (vö. SZIKSZAINÉ 1999: 137–241). A szövegösszefüggés megteremtésében résztvevő egyéb eszközöket a kompozicionális konnexitás, a stíluskohézió, az akusztikus kohézió, a vizuális kohézió és az intertextuális kohézió körébe sorolják (i. m. 58–9).

Az itt felsorolt eszközök mindegyike valóban részt vehet a szövegösszefüggés megteremtésében, de működésük nem korlátozódik a több szövegmondatból álló szöveg szintjére. Közülük többnek a szövegmondaton belül is — azaz a szöveg szintje alatti szinten is — összefüggést, viszonyt teremtő szerepe van. Egyes kutatók, köztük KIEFER FERENC is, ezek megítélésében odáig eljutnak, hogy a „szövegekben megfigyelhető fonológiai, morfológiai, szintaktikai és szemantikai szabályszerűségek a szöveg mondatainak szabályszerűségei, tehát a mondatgrammatikához tartoznak” (1979: 217). Nem bizonyítható például, hogy a szövegben vizsgált névmási utalásoknak, valamint a határozott névelőknek a szöveg a természetes közegük. A névmásításnak ugyanolyan sajátosságai vannak ugyanis a mellérendelő összetett mondaton belül, mint a szövegben. Az egymással tartalmi-logikai kapcsolatban lévő tényállások mondatégesz, de tagmondat formájában is kifejezhetők, így a tartalmi-logikai (értelmi-szemantikai) kapcsolatok sem kizárólag a szöveg mondatai között jelentkeznek, hanem — ugyanolyan, de legalább is hasonló szabályok szerint — a mellérendelő összetett mondatok tagmondatai között is.

KIEFER — egyik korábbi tanulmányában, a szövegnyelvészet és a mondatgrammatika elhatárolásának szándékával — alaposan körüljárja azokat a jelenségeket, amelyekről úgy gondolja, hogy nem tekinthetők szövegösszefüggést

igazoló jelenségeknek, mert aktuális használatuktól függően a mondatgrammatika keretébe is sorolhatók.¹ KIEFER következtetései közül vegyük szemügyre a leglényegesebbeket: „igaz ugyan, hogy a határozott névelő által kifejezett határozottság oka a mondat-kontextusnak is tulajdonítható, ez azonban nem szükségszerű. A kontextus szerepét átvehetik mellé- vagy alárendelő szerkezetek. Következésképpen a határozott névelő funkciója nem lehet elégséges érv a szövegelmélet szükségessége mellett. ... egy szöveg mondatainak összekapcsolása (»konnexitása«), melynél a határozott névelő kétségtelenül fontos szerepet játszik, azért nem kiváltképpen szövegelméleti probléma, mert ugyanazok a jelenségek megfigyelhetők összetett mondatok esetében is.” (1976: 202). Az anaforikus névmások használatának vizsgálata a határozott névelőkéhez hasonló eredményre vezet: „a névmások használatának megmagyarázásához nem kell szükségképpen a kérdéses mondatokat szövegkörnyezetben vizsgálnunk. A névmáshasználat feltételei megfogalmazhatók szöveg nélkül is.” (i. m. 203). Mind a határozott névelők, mind a névmások használatának alapja az általuk jelölt dolgoknak, személyeknek az ismerete, de „a nyelvi struktúrán semmit sem változtat az a körülmény, hogy ismereteinket nyelvi vagy nyelven kívüli információknak köszönhetjük-e.” (i. h.). A szövegtan szintén sarkalatos kérdésének számító téma-réma tagolódás vizsgálata is arra az eredményre vezet, hogy ez sem bizonyíték a szövegelmélet szükségessége mellett, mivel — bár tény, hogy a szövegalkotás fontos eszköze — nem kizárólagosan szövegjelenség. Ennek oka az, hogy a téma-réma felbontást elsősorban nem a szövegkörnyezet befolyásolja, hanem az a pragmatikai körülmény, hogy a hallgató és a beszélő számára mely információ ismert, illetve melyik nem.

Azok között a jelenségek között, amelyeket a leíró szövegtan a szövegség kritériumaként tart számon, KIEFER végül egyetlen olyat sem talál, amely meggyőző bizonyíték lenne egy nyelvi jel szövegségének, és ezáltal a szöveg elkülönítő jegyeként szolgálhatna a mondattal szemben. A mellérendelő összetett mondat, valamint a több szövegmondatból álló szöveg szemantikai tulajdonságait elemezve talál rá néhány olyan sajátosságra, amely a több szövegmondatból álló szöveg és a mondat szintjének (ideértve az összetett mondat minden típusát, így a kérdéses helyzetűeket is) elkülönítéséhez hozzájárulhat. Eredményeiből leszűrhető, hogy a több szövegmondatból álló szöveg és a mondat elhatárolása (ezáltal egymáshoz való viszonyuk definiálása is) elsősorban a mellérendelések vizsgálatát kívánja. A mellérendelő viszonyok tartalmi-logikai, értelmi-szemantikai kapcsolatok, amiből arra következtethetünk, hogy szerkezeti formák mindegyikét szemantikai alapon különíthetők el. Szintaktikai alapon csupán annyi-

¹ KIEFER és az általa idézett kutatók megállapításaiban a szöveg és a mondat elhatárolását érintő kérdések tárgyalásakor a „szöveg” — a legáltalánosabb megvalósulási formáját véve alapul — a több szövegmondatból álló alakulatot jelöli, a „mondat” pedig mondategészt jelöl, amely a problémakörben elsősorban a mellérendelő összetett mondatot jelenti.

ban, amennyiben meghatározott szemantikai tulajdonságok szintaktikai formákat determinálhatnak.

Figyelemre méltó és megfontolandó KIEFERnek az a következtetése, hogy a határ talán nem is a több szövegmondatból álló szöveg és a mellérendelő összetett mondat között húzódik, hanem a mondat — amely itt tehát egyszerű és alárendelő összetett mondatot jelent — és a mellérendelő összetett mondat között. Azt vallja, hogy „ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a mellérendelés szövegelméleti probléma, akkor ... a Szövegnek a Mondattól való elhatárolása nem okozna problémát, hiszen mindaz, ami megkülönbözteti a mellérendelő szerkezeteket a mellérendelő operátort nem tartalmazó mondatoktól, egyben szövegelméleti kritériumként is felhasználható. A szövegnek lenne akkor egy kötöttebb típusa (mellérendelő szerkezetek) és egy lazább típusa. Utóbbira vonatkozó problémáink így is megoldatlanok maradnak.” (1976: 220–1).

Ahogy már erre korábban utaltam, úgy vélhető tehát, hogy a több szövegmondatból álló szöveg és a mondat közötti határsáv meghatározásának a kulcsa a mellérendelő összetett mondatok vizsgálatában keresendő. A mondat — elsősorban a mondatrészkifejtő és a vonatkozó alárendelő összetett mondat — értelmi összefüggésében a grammatikai-szintaktikai, a szövegében a gondolati, tartalmi-logikai kötőelemek játsszák a főszerepet. Ez a szintaktikai, illetve a szemantikai eszközök használatának természetesen nem kizárólagosságát, csupán dominanciáját jelenti. Ez a megállapítás több tisztázandó kérdést vet fel a két pólus — az egyetlen egyszerű mondatnyi és a több egyszerű és/vagy összetett mondatokból álló szöveg — között elhelyezkedő nyelvi egységek tekintetében. Ebből a szempontból tehát a szövegnek az alábbi szerkezeti formái vizsgálandók:

- a) egyetlen egyszerű szövegmondatból álló szövegek;
- b) egyetlen összetett szövegmondatból álló szövegek;
- c) egynél több (egyszerű és/vagy összetett) szövegmondatból álló szövegek;
- d) az egyetlen (egyszerű vagy összetett) szövegmondatból álló szövegek és az egynél több (egyszerű és/vagy összetett) szövegmondatból álló szövegek közötti átmenetek.

A több szövegmondatból álló szöveg és a mondat összevetésére gondolva előrebocsáthatjuk: ha több szövegmondatból álló szövegek generálhatóságáról nem is beszélhetünk, azt mindenképpen célszerű megvizsgálni, hogy elképzelhetőek-e (ha igen, mi módon) rendszerbe tartozó szövegmondat-tömbök? Az alábbiakban erre a kérdésre keresem a választ.

A több szövegmondatból álló szöveg és a mondat elhatárolásában, valamint egyfajta határszerkezet (a már említett határsáv) meghatározásában és jellemzésében véleményem szerint két tényezőnek kiemelkedően fontos szerepe lehet.

A meghatározásban:

— Egyrészt annak, hogy ezeknek az alakulatoknak a leírásában milyen szerepet tulajdonítunk a grammatikának. Ennek alapja az a felismerés, hogy bár a grammatikának a leírásbeli kizárólagos szerepéről nem beszélhetünk, a mondat

kerete az (az egységek komplexitásának sorában), ahol a grammatikai viszonyítás utoljára jelenik meg kötelező érvénnyel.

— Másrészt annak, hogy a tartalmi-logikai (értelmi-szemantikai) kapcsolatoknak milyen tipológiája hozható létre, amely a grammatikai szerkezetek tipológiájával összehangolva a szövegmondat-tömbökre jellemző struktúrákat enged rögzíteni.

A határsáv jellemzésében, leírásában így:

— az egyik támpont a nyelv grammatikai szabályrendszere,

— a másik támpont a tartalmi-logikai relációk rendszerszerű tipológiája.

Ebben a problémakörben figyelemre méltók BÉKÉSI IMRE kutatásai, amelyek a mondatnál komplexebb, tartalmi-logikai alapon meghatározott alakulatokat igyekeznek feltárni.² A kérdés tehát az, hogy definiálhatók-e rendszerszerű mondat-tömbök, olyanok, amelyek aktuális kontextustól függetlenül szemantikailag, szintaktikailag leírhatók. A szabályszerű mondat-tömböket a szillogizmusok és a kettős szillogizmusok testesítik meg.

A szillogizmus olyan logikai következtetési forma, amely két előzményből (premisszából) és egy zárótételből (konklúzióból) áll. A szillogizmus prototípusában a két előzmény egy egyedi tény és az egyedi tényre vonatkozó általános tudás, amely „ha ..., akkor ...” struktúrában jelenik meg; a két premisszából pedig egy egyedi konklúzió (például feltételezés, elvárás) következik. Szillogizmus például a BÉKÉSI által bemutatott konstrukciótípus, amelynek egyik premisszája az a tényállás, amelyből kiindulhatunk, másik az a tudás, amely erre a tényállásra vonatkozik, és ezek egy elvárásban megfogalmazódó konklúzióhoz vezetnek.

BÉKÉSI a szillogizmust a rendszerbe sorolja, míg az enthiméma szerinte a használat kategóriája. Mivel a kérdést „Kép, szöveg, mentális kép” című tanul-

² BÉKÉSI kutatásait itt csupán néhány kiemelkedő írásával jellemzem. Jelentős munkája, amely a kérdéses mondatcsoportokkal foglalkozik, „Szövegszerkezeti alapvizsgálatok” címmel jelent meg (1982). „A gondolkodás grammatikája” (1986), ahogyan a mű alcíme is mutatja, „A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere”-vel foglalkozik. „A kettős szillogizmus” (1991) című tanulmánya, valamint a „Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése” (1993) című önálló munkája az említett szerkezeteket elsősorban szemantikai alapon közelíti meg. Legfrissebb, „Oszlatlan filológia” (2001a) címet viselő tanulmánygyűjteménye a témakör számos területén eligazít, bár néhány központi kérdésben ő sem tud végérvényes, meggyőző megoldást adni. Ez a kötet korábbi tanulmányait is tartalmazza, amelyeket újabb kutatásai tükrében átdolgozott, kiegészített. „A rövidszöveg szövegsége” című tanulmányában rámutat arra a figyelemre méltó tényre, hogy a modern szövegkutatás voltaképpen a rövidszövegek sajátosságaira irányul. Az ő szavaival élve: „A magyar szövegszerkezeti kutatások tárgyát — nem kimondva, de ténylegesen — a mai napig a rövidszövegek képezik; vagyis amit a szöveg (s az egyes szövegtípusok) szövegségéről e három évtized kutatási eredményeképp megtudtunk, az lényegében a rövidszöveg szövegségéről szól.” (BÉKÉSI 2001c: 129). Kivételként csupán az első szövegnyelvészeti munkát, DEME LÁSZLÓ „Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata” (1971) című könyvét említi. KANYÓ ZOLTÁN generatív poétikai vizsgálatokat végez, PETŐFI S. JÁNOS Örökény egyperceséből választja ki korpuszait, TOLCSVAI NAGY GÁBOR 12 szövegmondatos szöveg korreferenciarelációit vizsgálja.

mányában (2001d: 163–77) PETŐFI elméleti keretébe helyezkedve közelíti meg, az előbbi felosztás úgy módosul, hogy a szillogizmust a relátumra vonatkozó értelem szabály- és konvenciórendszeréhez sorolja, az utóbbi pedig a relátumra vonatkozó aktuális értelem kategóriája.³

BÉKÉSI a tárgyalt jelenségek fentebb idézett rendszerezéséhez hozzáfűzi, hogy „ez a leegyszerűsítés arra a tapasztalatra épül, amely szerint a szillogizmusra (illetőleg elvi sorrendi típusaira) a maga teljességében a használat csak ritkán tart igényt. Ha mégis ..., akkor általa egy adott kontextusban az író egy sor entimémát alkalmazhat, azaz hiányos szillogizmusok tételeit, konklúzióját képes az olvasóval felidézteni.” (2001d: 164).

Ezt véve alapul, lehetségesnek tűnik, hogy a mondatnál nagyobb, de a több szövegmondatból álló szövegnél kisebb komplexitású egység meghatározásához a szillogizmusok elemzésén keresztül vezethet az út. Ha a szövegmondat és a rendszermondat viszonyából indulunk ki, akkor az entiméma a szövegmondat, a szillogizmus a rendszermondatall állítható párhuzamba. A rendszermondat magában hordozza teljességét, minden potenciális struktúravariánsa egy teljes rendszermondatra vezethető vissza, amelynek kiindulópontja egy funktor + argumentuma(i) alapstruktúra.

A szillogizmus a rendszermondathoz hasonló teljes kompozíció, az adott kontextus dönti el, hogy milyen hiányos szerkezet, entiméma formájában valósul meg egy adott szövegben vagy szöveggént. Ebben az esetben természetesen az ellipszisen kívül más grammatikai jelenségekkel is számolnunk kell, olyanokkal, amelyek egy mondat szövegbe való beszerkesztésében lineáris kohéziós eszközként szerephez jutnak (névmásítás, személyragokkal való utalások, egyeztetés stb.). A mondaton felüli szintet vizsgálva ezek a grammatikai jelenségek nem kerülnek felszínre, hanem a mondat belső ügyei maradnak.

Itt kell visszatérnem KIEFFER azon véleményéhez, amely szerint a mondat és a szöveg közötti átmenet valahol a mellérendelésben keresendő. A szillogisztikus szerkezetű alakulatok ennek a kritériumnak is eleget tesznek: vagy a mellérendelő összetett mondat, vagy a mellérendelő folytatásos szövegmondatok kompozíciója szolgál a szillogizmus keretként. Mind a mellérendelő mondat, mind a több szövegmondatból álló alakulat beszerkesztett összetevője lehet egy tágabb verbális kontextusnak.

Amikor a szöveggel kapcsolatban tesszük fel azt a kérdést, hogy elképzelhető-e az, hogy a nyelvi rendszer egységeinek sorába egy — a szövegnek megfelelő — rendszeregység is beletartozzon, a nemleges válasz alapja tehát a generálhatóság kérdése. Ezt az elvet követve mindenekelőtt arra a kérdésre kell tehát

³ A relátum PETŐFI elméleti keretében — kicsit leegyszerűsítve — az ábrázolt valóság vagy ennek egy darabja, a vehikulum az ezt jelölő objektum fizikai manifestációja. A befogadó (interpretátor) a vehikulumról és a relátumról is mentális képet alkot: a vehikulum-imágót és a relátum-imágót (vö. PETŐFI 1996).

választ keresnünk, hogy léteznek-e olyan grammatikai — azaz szintaktikai és szemantikai — szabályok, amelyek alapján a szillogisztikus szerkezetű alakulatok létrehozhatók. A kérdés ilyen formán való feltevése a generálás elvének igencsak egyszerű felfogását tükrözi, most azonban elsősorban az a célunk, hogy ha lehetséges, a szóban forgó nyelvi alakulat alapvető rendszerszerű természetét tárjuk fel, amely főként szemantikai és szintaktikai sajátságokban nyilvánul meg.

Kétségtelen, hogy a konstrukciótípusok vizsgálatában BÉKÉSI figyelemre méltó szabályszerűségeket tárt fel. Bár az ő kutatásának célja nem annak bizonyítása volt, hogy a konstrukciótípusokat a nyelvi rendszerbe illeszkedő egységekként fogadjuk el, eredményei mégis felébresztik a szövegnyelvész gyanakvását.

Ennek ellenére sem tartom azonban valószínűnek, hogy rendszerszerű konstrukciótípusokról beszélhetnénk. Ennek két okát látom. Az egyik az, hogy a generálás szintaktikai alapon működik, a konstrukciótípusok pedig alapvetően értelmi-szemantikai, tartalmi-logikai alapon szerveződnek. Ezek leírásában a későbbi szemantikai alapokra helyezkedő generatív grammatika sem nyújthat megoldást. A másik ok a logikában, pontosabban a logikai nyelvészetben keresendő.⁴ Az úgynevezett „szemiotikai háromszög” három „csúcsában” a nyelvi jel, az értelem, valamint az ábrázolt valóság áll. A nyelvészeti szemantika — így a generatív szemantika is — a nyelvi jel és az értelem viszonyát vizsgálja. A logikai szemantika tárgya — amely a mellérendelő, tartalmi-logikai viszony megteremtésében is szerepet játszik — a nyelvi jel és az ábrázolt valóságdarab közötti kapcsolat. Ilyenformán a generatív grammatikának nincs logikai értelemben vett szemantikája. Ez pedig alapjában kizárja azt, hogy tartalmi-logikai viszonyok viszonyai által meghatározott konstrukciótípusokat generálni lehessen.⁵

Ennek logikus következménye az, hogy mivel a mondatnál komplexebb alakulatok szintaktikai szerkezete nagyban függ tartalmi-logikai és szituatív körülményektől, ezek a struktúrák nem tekinthetők a nyelvi rendszer egységeinek.

DOBI EDIT

Irodalom

BÉKÉSI IMRE (1982): *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Bp.

BÉKÉSI IMRE (1986): *A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések*. Bp.

⁴ A különböző logikai irányzatok hatása a nyelvészetekre régóta ismeretes. A logikák modellt szolgáltatnak ahhoz, hogy milyen felépítésű grammatika lehet képes a nyelvi jelenségeket leírni. Leegyszerűsítve a logika felépítése minta értékű egy grammatikai modell számára.

⁵ A nyelvhasználat és a nyelvi rendszer összefüggéseinek részletesebb bemutatása található DOBI 2002-ben.

- BÉKÉSI IMRE (1991): A kettős szillogizmus. In: *Szemiotikai szövegtan 2.* Szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKÉSI IMRE. Szeged. 38–54.
- BÉKÉSI IMRE (1993): *Jelentésszerkezetek interpretációs megközelítése.* Szeged.
- BÉKÉSI IMRE (2001a): *Osztatlan filológia.* Szeged.
- BÉKÉSI IMRE (2001b): A tömbösödés. In: BÉKÉSI IMRE: *Osztatlan filológia.* Szeged. 111–28.
- BÉKÉSI IMRE (2001c): A rövidszöveg szövegsége. In: BÉKÉSI IMRE: *Osztatlan filológia.* Szeged. 129–43.
- BÉKÉSI IMRE (2001d): Kép, szöveg, mentális kép. In: BÉKÉSI IMRE: *Osztatlan filológia.* Szeged. 163–77.
- DEME LÁSZLÓ (1971): *Mondatszerkezeti sajátágok gyakorisági vizsgálata.* Bp.
- DOBI EDIT (2002): *Szövegmondat-leíró modell szemiotikai textológiai keretben.* Officina Textologica 8. Debrecen.
- KIEFER FERENC (1976): A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. *ÁNyT.* 11: 197–222.
- KIEFER FERENC (1979): Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet. *Nyr.* 103: 216–25.
- PETŐFI S. JÁNOS (1996): *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában.* Linguistica, Series C, Relationes, 8. Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1999): *Leíró magyar szövegtan.* Bp.